

## Otthonosság és változás

„A K-i vonatállomáson vártam a csatlakozást, két órát vagy még többet, Bementem a váróterembe s leültem egy padra. Bejön valaki — találd ki, hogy kiről lehet szó? — bő, széles, többretegű rokokyával, olyan jó élénk színű az egész, enyhén szólva poros ő is, a szoknyája is. Húzza maga után az elmaradhatatlan tömött zsákot vagy tarisznyát... volt ott még üres hely elég, de pontosan az én padomat nézte ki magának. Se szó, se beszéd letelepedett, de olyan közel, hogy úgy éreztem, egyenesen reám ült! Nem tudom milyen képet vághattam, de biztosan látszott rajtam, hogy mit gondolok. Tüntetően elhúzódtam, hogy ne üljünk éppen egymásnak dőlve. Ezt tényleg észrevette, mert végigmért, úgy látszott, hogy tétozódik valamin, aztán mint aki csak erre várt: közelebb húzódott s közben lökött is egyet rajtam. Tényleg felháborodtam s úgy ültem tovább, hogy a vak is láthatta volna, hogy gondolatban a pokolba küldöm. S érted-e, anyagi nyugalommal, mintha tényleg az lenne a célja, azt kell mondjam, hogy az is volt, hogy a padról letaszítson, megint nekem ütődik. Azt hittem, megbolondulok. S az csak bámult, s közbe-közbe beszélt valamit az oldalt ülő rokonaival, s húzogatta maga után a zsákját. Nem bírtam tovább, felálltam s kimentem. S az ott benn elterpeszkedett... “

Valószínű nem az idézett ismerősöm az egyetlen, aki ilyen történetet tudna mesélni, hozzáragasztva a tolakodó személyhez a gátlátalan, neveletlen, arcátlan és még ki tudná felsorolni miféle minősítéseket. Anélkül, hogy kétségbe vonnám ezeknek a kifakadásoknak a létjogosultságát, hasznosnak tartom azt a kérdésselvetést, hogy vajon mennyire is van szó a bemutatott példában előítéletekről és mennyiben olyan (kulturák közti) különbségekről, amelyek elsősorban nem szemtelenségből, nem szándékos rosszakarásból, hanem a térhasználat eltérő gyakorlatából adódnak. E. T. Hall, a neves antropológus, sok hasonló esetet idéz. Ezeknek többnyire ő maga volt a szenvedő alanya az ún. „keleti kulturákat“ vizsgálva. A kellemetlenségek mögött az áll, hogy minden kultúrának szabályai vannak a térhasználat módjait illetően, és ha két különböző kultúrához tartozó ember összekerül, akkor a térhasználatukban bizony sokszor „összeütköznek“. Míg az araboknál nyilvános helyen semmiféle gyúródás és lökdö-

sődés nem számít igazán tolakodásnak, tehát nem ítélik el, addig az európai ember elviselhetetlennek, legalábbis felháborító udvariatlanságnak érzi, ha engedély nélkül a ruhájához vagy a bőréhez érnek.

A szabályok azonban nemcsak akkor működnek, amikor ösztönösen vagy tudatosan vállaljuk őket, nem csupán bennünk léteznek, hanem térformáló gyakorlatunk (építkezés, lakberendezés stb.) folytán beleivódnak fizikai környezetünkbe és ezentúl ők határozzák meg viselkedésünket. Nem véletlen, hogy a tágas, mindenkivel állandó kapcsolattartást biztosító belső térhez szokott arab igen kényelmetlenül érzi magát a kicsi és alacsony mennyezetű európai tömbházban, amely elválasztja az embereket egymástól, s a benne lakót — legalábbis az arab ember szerint — elzárja élete elemétől, a másokkal való folyamatos együttlét érzésétől.

Tehát nem csupán mi szabályozzuk a térhasználatát, nem csupán csak alakítjuk a teret, hanem az a megalkotása után már beleszól abba, hogy mit és hogyan teszünk. Ha két ember a saját kultúrája által előírt szabályokat követi a térhez való viszonyulása során a két szabályrendszer — minden tolerancia és kölcsönös megértés ellenére is — sokszor keresztezi, kölcsönösen kizárja egymást. A bemutatott történetben is ez a helyzet állt elő, s mint láhattuk, komoly sértődést váltott ki az egyik oldalon. Jelentkeznek viszont sokkal komolyabb nézeteltérések is, amelyek néha nem nélkülözik a kölcsönösen egymásra szórt előítéleteket és minősítéseket sem.

\*

Nem mentes a gondoktól a saját kultúrán belüli térhasználat sem, bár itt a zavarok nem annyira szembetűnőek. Sok példát lehet azonban felhozni annak igazolására, hogy térhasználatunkat itt is szigorú szabályok szervezik meg és igen gyakran cselekszünk az általunk alkotott tér előírásai szerint. Gondoljunk csak a más kezéből átvett, még meleg telefonkagylóra, amelyet egy-két percig igyekszünk két ujjal tartani, de úgy, hogy más lehetőleg ne lássa meg gesztusainkban az úgy-ahogy visszafogott viszolygást. Ugyanez mondható el a kárpirozott székről, amiről épp felállt valaki és mi rögtön elfoglaltuk a helyét. A térnek ezen elemei taszítanak bennünket és csak akkor közeledünk hozzájuk, ha nagyon muszáj. Vannak ezzel szemben vonzó térelemek, amelyek felhívják a közeledésre, így például az impozáns, tágas nyílt terek, az otthonosan berendezett környezetek. Általában — ha rajtuk áll — ösztönösen úgy alkotjuk meg a magunk számára a tereket, hogy annak használati szabályait később szívesen tarthassuk be. A túl szűk, a túl tágas, a túl zsúfolt, a hiányosan berendezett, az ésszerűség tőlünk idegen modelljei által megalkotott tér roppant zavar bennünket (egy idegen konyhában biztosan csak a legutolsó kinyitott fiókban találjuk meg az

annyira keresett fűszert!), különösen akkor, ha a kivitelezők figyelmen kívül hagyják mind az emberi nemre jellemző térérzékelési eljárások alaptörvényeit (látásunk, hallásunk, szaglásunk, tapintásunk teszi lehetővé a térrel való kommunikációnkat és mindeniknek biológiai korlátai vannak), mind pedig azt a tapasztalathalmazt és beidegződést, amit az egyének a társadalomba való belenevelődés kezdeti szakaszaiban szereztek és ami térhasználatunk alapvető eljárásait — igen sokszor egy életre szólóan — meghatározta. A téralkotás ma már külön társadalmi szerep. Akik ezeket a szerepeket beélik azok csak ezzel foglalkoznak, a tér alakításából élnek és az általuk kivitelezett tereket mi szolgáltatásként fogadjuk el. Ők határozzák meg a belső terek nagyságát, beosztását (lásd a tömbházlakások alaptípusait), a nyílt terek méreteit és formáit, ők oltják a térelemekbe azokat a szabályokat, melyeket gyakorlatilag mindenkinek be kell tartania. Gondoljunk például a gyalogos és gépi közlekedés hálózatainak óriási szabályozó szerepére, amelyek naponta emberek tízezeit mozgatják a maguk törvényszerűségei szerint, a zárt térré sűrűsödő tömbházsorokra, amelyek meggyorsítják a lépésünket, hogy szorításaikból hamarabb szabaduljunk, a szüntelen sima falfelületekre, amelyek távol tartják maguktól az embereket, a nyíltságot és a zártságot jól

ötvöző, magabiztosságot árasztó és sétára készítő terekre, ahol pontról pontra ugrik a szem és a látvány jól szabályozott ritmusát követik akaratlanul is a lépteink. Ugyanilyen hallgatólagos, de erős hatásnak vagyunk kitéve középületeinkben is, amelyek az emberi kapcsolatokat lehetetlenné tevő túlbonyolított kompozíciókkal vagy éppen bizalmasságra ösztönző otthonosságukkal egymástól elszigetelhetnek vagy egymáshoz közel hozhatnak.

A túlzott közelség, nem is beszélve a szó szoros értelmében vett zsúfoltságról épp annyira zavaró számunkra, mint a kapcsolattartás lehetetlensége. Változó világunkban mindkettőre bőven akad példa. Ehhez még tegyük hozzá azt is, hogy a különböző rétegek, csoportok téralkotási igénye és térhasználati gyakorlata sem azonos. Az eltérések ismét egy sor zavart, összeütközést eredményeznek egy adott kultúrán belül. A falusi ember például városba kerülve gyakran vét a térhasználat szabályai ellen. Ne gondoljuk, hogy a városi ember falura kerülve nem követi el ugyanezeket a hibákat! Sőt még az értékelések is megfogalmazódnak, amint kitette a lábát a házból. Ő sem találja el azt a helyet, ahol idegenként állnia kellene, őt is pontosan úgy összezavarja a környezeti elemek idegensége és az is biztos, hogy tíz eset közül kilencben hibásan választja meg a beszédhelyzet által előírt

távolságot, testtartást (nem is beszélve a kommunikáció más csatornáiról). Lényeges különbség viszont, hogy a falusi ember in-

kább a visszahúzódot választja, az idegen tér elemeitől való biztonságos távolságot, inkább a kommunikáció lehetetlenségét mint annak erőszakolását. Viselkedésével hangsúlyozza, hogy nem ismeri az itt szükséges szabályokat. A falusi környezetbe került városi ember ezzel szemben erőlteti a természetes kommunikációt és ennek érdekében rendszerint betolakszik beszédpartnerei személyes terébe (a kézfogás hosszú, bizalmas és túlgesztikulált, gyakori a vállonveregetés, megtapogatás, megjegyzéseket tesz a beszédpartner külsejére, megfogja és minősíti a személyhez tartozó tárgyakat stb.). Az eltérések mögött ugyanaz áll, mint amit a két különböző kultúrához tartozó egyén találkozásakor láthatunk. Kölcsönösen nem ismerik a partner térhasználati szabályait (ha tétélesen is tudnának ezekről, akkor toleránsabbak lennének) és ugyanakkor teljesen másképp értelmezik a környezet elemeiben lehorgonyzott térhasználati utasításokat: a tér elemeinek jelenlétéből vagy hiányából, megjelenési formájából, a térelemek egymáshoz való viszonyából eleve más és más utasításokat olvasnak ki. Meglepőek ezek a különbségek, hiszen térérzékelésünk biológiai alapjai azonosak. A tér használatával foglalkozó elemzések — bár egyelőre ezek sem mindig tud-

ják kiiktatni a megdöbbenéssel párosult rácsodálkozást — azonban arra tanítanak, hogy a különbségekből adódó összeütközéseken nem elámulnunk, hanem elgondolkozunk kellene. Nem ismerjük még eléggé a kultúránként és mikrokultúránként nem tudatosan kialakított térhasználati-térformálási gyakorlatot, következésképpen arról sincs fogalmunk, hogy a működő szakértői csoportok által irányított gyors urbanizációval mit iktatunk ki végérvényesen az életünkből. Nem kell az így elmaradó szabályokat sem értéknek, sem megmentendőnek tekintenünk, még csak összegyűjtenünk sem kell őket, elég lenne, ha megértenők a működésüket. Nem árt tudni, hogy e szabályokkal és az őket hordozó környezettel valami nagyon fontos dolog szűnik (meg), amit valamilyen hozzá hasonlóval, belőle kinövővel, de mindenképpen a társadalom tagjai számára használhatóval kellene helyettesíteni. Ez néha sikerül, néha nem. Egyre inkább úgy látszik, hogy a környezetünk kialakításában — a műszakiak és a néha bevont művészek mellett — az emberi közösségeket talán legjobban ismerő antropológusoknak is szót kell majd adni.

**BÍRÓ ZOLTÁN**